ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ ЯК СПОСОБУ ВИРІШЕННЯ КОНФЛІКТІВ

КОТЕНКО Тетяна Вікторівна - доцент кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-3298-3633
УДК 340. 1
DOI: https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.4.11

Медіація – це альтернативний спосіб вирішення спорів, який відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства та дозволяє сторонам конфлікту обирати найефективніший і прийнятий для них варіант вирішення спору на основі фундаментальних принципів права, які відображають визначні цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розум, справедливість, що є основою для реалізації принципу верховенства права в Україні.

Визначено поняття конфлікту як суспільні відносини між двома або більшою кількістю сторін, цілі яких реально або уявно несумісні. Визначено, що процес виникнення та становлення інституту медіації мав свої особливості і проходив у три етапи, а саме: перший етап становлення інституту медіації пов'язаний з необхідністю врегулювання конфліктів, що виникали в Стародавньому Вавилоні, Стародавній Греції, Стародавньому Римі та на теренах України; другий етап розвитку інституту медіації припадає на середньовіччя та новий час, коли назріла крайня необхідність у закінченні багаторічних воєн між державами; третій етап пов'язаний із масовою необхідністю розвитку медіації, закріпленням її на законодавчому рівні та застосуванням її у різних сферах діяльності, для якого характерний інтенсивний розвиток інституту медіації у другій половині XX столітті, перш за все у країнах англосаксонського права: США, Австралії, Великобританії.

Ключові слова: інститут медіації, конфлікт, вирішення конфлікту, сторони конфлікту.

Медіація – це альтернативний спосіб вирішення спорів, який відображає високий рівень розвитку правової культури суспільства та дозволяє сторонам конфлікту обирати найефективніший і прийнятий для них варіант вирішення спору на основі фундаментальних принципів права, які відображають визначні цінності суспільного розвитку, такі як добросовісність, розум, справедливість, що є основою для реалізації принципу верховенства права в Україні.

Питання історії виникнення інституту медіації досліджували в різні часи відомі українські і зарубіжні вчені, зокрема: С. В. Бобровник, А. Біцай, М.В., Бондарєва, Н. Грень, І. О. Ізарова,В. В. Дудченко, О. В. Зайчук, В. В. Лемак, М. І. Козюбра, О. Л. Копиленко, Т. Кисельова, Н. А. Мазаракі, Н.В. Нестор, О. В. Петришин, П.С. Пацурківський, Ю.Д. Притика, В.П. Самохвалов, С.Є. Фурса, І.Г. Ясиновський та інші.

Протиріччя в суспільстві, боротьба між людьми та соціальними групами були предметом наукового аналізу філософів протягом багатьох століть. Однак до кінця XIX ст. ці конфлікти аналізувались у загальному плані, залишаючи поза увагою його специфічні риси, характерні для багатоманітних сфер людського життя. Загальна концепція конфлікту почала обґрунтовуватись у XX ст. насамперед у соціології. Визначальним стало

положення, що конфліктність та компромісність соціальної поведінки, які варто шукати в природі людини, у її здатності створювати власний соціальний світ. При цьому пізнання людиною самої себе є процесом соціальним, комунікативним, заснованим на засадах пізнавальної взаємодії [1, с. 4]. Як зазначає В.В. Мадіссон, конфлікт – це суспільні відносини між двома або більшою кількістю сторін, цілі яких реально або уявно несумісні. При цьому прихильники таких відносин заявляють про їх природність та об'єктивність [2, с. 39].

Американський соціолог Льюіс Козер зазначав, що взагалі не існує соціальних груп без конфліктних відносин і конфлікт виконує важливу функцію в складних плюралістичних суспільствах [3, с. 195]. Відомий дослідник Крісті Нільс вважав, що злочинність контролюють не правоохоронні органи, а саме суспільство й ті бачення і форми ставлення до злочину, які воно практикує. У своїй фундаментальній праці [4, с. 21] він висловив думку, що можливість вирішувати конфлікти є не тільки правом, практично узурпованим на сьогодні системою правосуддя, а й гострою потребою як самих учасників конфлікту, так і громади загалом, оскільки воно дозволяє сформувати уявлення не тільки про порядок і моральність, а й зберегти практичне і чуттєве розуміння того, що є добром, а що ні. Саме через цю особливу значущість ідеї відновного правосуддя право вирішувати конфлікти і використовується місцевими громадами для відновлення справедливості. Цікавою також є думка Ральфа Дарендорфа про те, що відсутність соціального конфлікту є ненормальним станом суспільства [5, с. 29]. Вагомим аргументом, який свідчить про те, що конфлікти існували протягом усього часу розвитку людства, є думка американського дослідника Кеннета Боулдінга, а саме: він стверджує, що сама природа людини штовхає її до постійної ворожнечі та боротьби із собі подібними, тому конфлікт постійно є в суспільному житті, однак усе це не виключає можливості обмеження та попередження конфліктів [5, с. 195].

У певні історичні епохи існували різноманітні форми врегулювання конфліктів, що передбачають сукупність заходів та рішень, здатних тимчасово або остаточно погасити конфлікт між сторонами у формі, прийнятній для цього конкретного історичного суспільства.

На основі аналізу наукової літератури з проблем медіації та її розвитку можна зазначити, що процес виникнення та становлення інституту медіації проходив у три етапи.

Перший етап становлення інституту медіації пов'язаний з необхідністю врегулювання конфліктів, що виникали у племенах, громадах, а в подальшому з необхідністю врегулювання конфліктів між містами-державами. Проте на цей час термін «медіація» не вживався. Натомість вживався термін «посередництво». Це поняття притаманне доісторичному суспільству та античності та його можна вважати передісторією медіації.

Здійснення примирення в давнину було процедурою складною, делікатною, вимагало мудрості та великого досвіду, тому примирювачами в минулому були люди шановні та мудрі: вожді, жерці, аксакали, старійшини, духівники. Найбільшого розвитку процедура посередництва отримала в регіонах із розвиненою торгівлею. Багато істориків знаходять коріння сучасної медіації у фінікійської цивілізації, основною діяльністю якої була торгівля, а також у Стародавньому Вавилоні. Окрім зазначених країн, подібну практику застосування процедури примирення мали древні іудеї, відома вона була і в Африці. У багатьох африканських країнах досі зберігся інститут народних зборів, де конфлікт вирішується за допомогою персони, якій усі довіряють і яку поважають. У стародавньому Китаї та Японії медіація також була головним засобом для залагодження конфліктів.

У Стародавній Греції згідно з історичними свідченнями цивільні спори повинні були передаватися до арбітражу до того, як буде використовуватись юрисдикція судів. Крім того, з VII по I століття до н.е. примирення значною мірою використовувався грецькими містами-державами для вирішення прикордонних суперечок [6, с. 9].

У Стародавній Греції існував такий важливий суспільно-правовий інститут, як проксенія, що походить від слова «гостинність». Під ним розумілося звернення до посередника з метою встановлення й підтримки

зв'язків, ведення примирення і взаємодії між окремими громадянами, сім'ями, родами, племенами й навіть містами-державами. Такий посередник іменувався proxenetas. Це була здатна до конструктивного спілкування та наділена здоровим глуздом людина, яка вважалася довіреною особою для встановлення або підтримання дружніх стосунків у сім'ї, роді, державі, яка користувалася гостинністю, привілеями, шаною й повагою. Такий посередник у силу звичаю ніс обов'язки як перед довірителем, так і перед приймаючою стороною. Він мусив піклуватися про інтереси обох сторін і всіляко сприяти залагодженню конфлікту. Досягти цього proxenetas міг тільки за допомогою сприяння в узгодженні інтересів і досягненні згод між сторонами. Саме тому proxenetas можна вважати своєрідним «попередником» медіатора [7, с. 32].

У Стародавньому Римі, починаючи з Дигест Юстиніана, також з'явилося законодавче закріплення положення посередників, які іменувалися по-різному: internuncius, medium, intercessor, interpolator, conciliator, interlocutor, interpres і, нарешті, mediator. Класичне римське право мало розвинутий інститут мирової Угоди – transactio, за допомогою якого сторони конфлікту шляхом взаємних поступок врегулювали або запобігали спору з приводу наявності або точного змісту взаємних прав і обов'язків [8, с. 97].

З поширенням християнства в Стародавньому Римі християнське життя було дуже схоже на систему альтернативного вирішення спорів, яка наголошувала на мирі та примиренні. Послання до Коринтян пропонує дуже раннє знання мирного врегулювання як альтернативу війні: «у темряві давніх часів виникне бажання замінити збройний бій примирювальною процедурою». Святий Матвій говорить про прощення та мирне примирення. У багатьох інших місцях Біблії також ідеться про мирне врегулювання конфліктів задля уникнення використання суду чи насильства для вирішення суперечок. Тому в ці часи парафія чи священник часто служили посередником і арбітром у низці спірних питань, що стосувалися його парафіян.

Можна зробити висновок, що історично з моменту появи людини розумної з'явилися протиріччя та конфлікти, а разом із цим з'явилися особи які могли за допомогою свого становища, знарядь, здібностей допомогти ворогуючим сторонам досягти вирішення суперечки.

Другий етап розвитку інституту медіації припадає на середньовіччя та новий час, коли назріла крайня необхідність у закінченні багаторічних воєн між державами.

У середні віки яскравим прикладом посередництва є торговельні відносини. Згідно з джерелами з історичних свідчень у містах проводилися ярмарки, на яких мандрівні купці, у випадку виникнення конфліктів, не зверталися до королівських судів або навіть до місцевих звичайних судів, а натомість зверталися до колегії з чотирьох або п'ятьох купців, обраних з тих, хто відвідує ярмарок. Вибір медіатора був зумовлений його соціальним станом, походженням і авторитетом. Соціальний стан медіатора майже завжди був вищий, ніж статус сторін спору. Основна роль медіатора полягає в тому, щоб бути носієм загальновизнаних понять моралі та справедливості [10], носієм загальновизнаних понять моралі та справедливості [9].

У той час не було поділу на процес цивільний і кримінальний, основною метою юридичної відповідальності було відшкодування шкоди. Цим зумовлена можливість примирення сторін конфлікту, що була закріплена ще в «Руській правді».

У XV–XVI ст. на території Руського воєводства були поширені процедури «полюбовного примирення» за участю суперарбітра, які застосовувалися для вирішення конфліктів між шляхтичами.

Особливе місце в історії примирного судочинства посідає козацьке право.

Акти судових козацьких справ вказують на визнання запорожцями права договору між товаришами. Тобто сторони кримінального чи цивільного конфлікту могли завершити судову справу шляхом примирення і укладення відповідного договору про це. Інститут примирення та договору між сторонами був поширений у випадках завдання тілесних ушкоджень, майнових злочинів. Примирення не тільки допускалось, а й заохочувалось представниками козацької судової системи. Паланкові судді, курінний

отаман та суд, кошовий отаман як остання інстанція намагались примирити конфліктуючі сторони, фактично виконуючи роль медіаторів. Безпідставна відмова однієї зі сторін від примирення могла призвести до застосування покарання щодо «непокірного» [11, с. 153].

На теренах України в складі Російської імперії з 1845 р діяло Уложення про покарання кримінальні та виправні, згідно з яким примирення залишалося можливим, проте допускалося лише у справах, порушених за скаргою потерпілого, до яких належали письмові наклепи, нанесення легких тілесних ушкоджень, жорстоке поводження чоловіка з дружиною та ін. [12, с. 78].

У Західній Європі також відбувається становлення інституту медіації. Відомий історичний факт примирення, де посередником у конфлікті між Швейцарією, Німеччиною та Францією виступив Наполеон Бонапарт, який у 1803 р. видав «Акт про медіацію» (або «Акт посередництва»), який надає Швейцарії незалежність і відновлює її колишній державний устрій.

Третій етап пов'язаний із масовою необхідністю розвитку медіації, закріпленням її на законодавчому рівні та застосуванням її у різних сферах діяльності. Для цього етапу характерний інтенсивний розвиток медіації у другій половині XX столітті, перш за все у країнах англосаксонського права США, Австралії, Великобританії, а вже пізніше в континентальній Європі та вживання терміна «медіація» в сучасному її розумінні.

У США, коли традиційний общинний уклад життя почав відходити в минуле, перевага почала надаватися більш формальним методам вирішення спорів, тому XX століття було ознаменоване формалізацією арбітражу, прийняттям Федерального Арбітражного Акта 1928 р. і розвитком системи трудового арбітражу після створення федеральної Комісії з примирення у 1913 році [12].

У 20-х роках XX століття була заснована Американська арбітражна асоціація як перша приватна організація, яка об'єднала професійних медіаторів і арбітрів.

Згодом з 1960- х років у США була розроблена концепція медіації у тій формі, у якій вона існує сьогодні. Ці роки визначалися протестами проти війни у В'єтнамі, рухом за права людини, студентськими хвилюваннями. Особливу роль при цьому відіграв започаткований у 1964 р. «Community Relation Service» американського міністерства юстиції. Ці установи допомагали вирішити конфлікти расистського, етнічного та національного характеру за допомогою медіації та переговорів, зробили внесок у пом'якшення багатьох великих конфліктів тих років. У 1970-ті рр. інтерес до медіації значно зріс. Почали з'являтися перші центри «Neighborhood Justice Centers», «Сусідські юстиції», локальні недержавні організації, які пропонували безкоштовні або недорогі медіаційні послуги в разі виникнення правових конфліктів між орендарями та наймачами, сімейних конфліктів тощо. Альтернативне вирішення спорів як елемент правової системи США виникло і розвивається за двома основними напрямками: у рамках чинної судової системи (у публічній сфері) та поза нею (у сфері приватного правового регулювання).

Досвід США показує, що за допомогою посередницьких процедур можна не тільки швидко і ефективно вирішити суперечки, але й вирішити багато проблем судочинства, наприклад, суттєво зменшити кількість цивільних справ, що підлягають розгляду, спростити процедуру розгляду, знизити терміни проходження справи в суді першої інстанції. У 1980-х роках запровадження інституту медіації в інших державах стало стрімко рости. Із США популярні процедури примирення швидко проникли в інші країни англосаксонського права: Англію, Ірландію, Канаду, Індію, Австралію – і далі поширилися по всій Європі.

Отже, протиріччя в природі та суспільстві, боротьба між людьми та соціальними групами були предметом наукового аналізу філософів протягом багатьох століть. Визначальним стало положення, що конфліктність та компромісність соціальної поведінки варто шукати в природі людини, у її здатності створювати власний соціальний світ. При цьому пізнання людиною самої себе є процесом соціальним, комунікативним, заснованим на засадах пізнавальної взаємодії.

Впровадження Закону України «Про медіацію» змістовно пов'язує сучасний роз-

виток правової системи України з європейськими правовими системами, цінностями та пріоритетами розвитку сучасного цивілізованого світу.

Література

1. Бобровник С.В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід аналізу: Монографія. К. : Монографія. К.: Вид-во «Юридична думка», 2011. 384 с.

2. Мадіссон В. Правова конфліктологія та юридичний конфлікт у приватних правовідносинах // *Право України*. 2003. No 9. С. 39-44.

3. Соціологія права : навч. посіб. / [О. М. Джужа, І. Г. Кириченко, В. С. Ковальський, С. М. Корецький та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 288 с.

4. Nils Christie. Lumits to Pain. Oxford, 1981.

5. Конфліктологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. юрид. спец. / [Г. Ю. Васильєв, Л. М. Герасіна, Н. П. Осіпова та ін.] ; Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2002. 256 с.

6. Robert A. Baruch Bush & Joseph P. Folger, The promise of mediation: responding to conflict through empowerment and recognition (1994).

7. Ясиновський І.Г. Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. Актуальні проблеми політики. № 55. 2015. С. 260-267.

8. Давиденко Д. Л. Примирні процедури в європейській правовій традиції. С. 96–101.

9. Merry S. The Social Organization of Mediation in Nonindustrial Societies : Implications for Informal.Community Justice in America, in Abel R. The Politics of Informal Justice. London, 1981.

10. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків. У 3 т. Т. 1. Львів: Світ, 1990. С. 151-155.

11. Гриб А. М., Михайлов О. М. Становлення та розвиток інституту примирення на українських землях (IX ст. - 1917 р.): монографія. Одеса: Фенікс, 2018. С. 71-78.

12. Garth, B. Перехід до процедурного інформалізму в Північній Америці та Western Europe: A Critical Survey B RL Abel, Politics of informal justice. New York: Academic Press, 1982.

Kotenko T.V.

THE HISTORY OF THE EMERGENCE, FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF MEDIATION AS A METHOD OF CONFLICT RESOLUTION

Mediation is an alternative method of dispute resolution, which reflects a high level of development of the legal culture of society and allows the parties to the conflict to choose the most effective and acceptable option for resolving the dispute on the basis of fundamental principles of law, which reflect the outstanding values of social development, such as good faith, reasonableness, justice, which is the basis for the implementation of the principle of the rule of law in Ukraine.

The concept of conflict is defined as social relations between two or more parties whose goals are actually or supposedly incompatible. It is determined that the process of emergence and formation of the institution of mediation had its own characteristics and took place in three stages, namely: the first stage of the formation of the institution of mediation is associated with the need to resolve conflicts that arose in Ancient Babylon, Ancient Greece, Ancient Rome and on the territory of Ukraine; the second stage of the development of the institution of mediation falls on the Middle Ages and modern times, when there was an urgent need to end the many years of wars between states; The third stage is associated with the mass need to develop mediation, its consolidation at the legislative level and its application in various spheres of activity, which is characterized by the intensive development of the institution of mediation in the second half of the twentieth century, primarily in the countries of Anglo-Saxon law: the USA, Australia, Great Britain.

Keywords: institution of mediation, conflict, conflict resolution, parties to the conflict.